

Чувардинський О.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО Й ІДЕЯ ПРІОРИТЕТУ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Аналізуючи участь суб'єктів громадянського суспільства в системі міжнародних відносин, необхідно звернути увагу на головні ознаки народної дипломатії. Вони визначають її як чесну, відверту та відкриту діяльність суб'єктів у міжнародному просторі. Як зазначають філософи й політологи, політика пов'язана з реалізацією основних інтересів суб'єктів, з проблемою власності та влади¹. І хоча в політиці домінують прагматичні моменти – доцільність, ефективність, вигода, – моральні чинники відіграють у ній не менш важливу роль. Мета статті – розкрити ціннісні аспекти народної дипломатії, її моральність і обґрунтувати необхідність формування в межах такої дипломатії політичної етики.

Мораль тісно пов'язана з реалізацією інтересів суб'єктів, але її мета – узгодження цих інтересів на підставі неінституційних норм і принципів, які існують у свідомості людей. Моральне регулювання здійснюється в діалозі моральних цінностей добра, справедливості, людської гідності, честі, совісті тощо².

Як зазначає З.Гриценко, в надрах політичної діяльності, зокрема в Україні, ще здійснюється процес первісного нагромадження цінностей політичної етики, її норм і етикетів, механізмів контролю за їх виконанням у внутрішньому та в міжнародному житті³. Проте деякі відправні положення політичної етики, а саме: відмова від монологічних відносин політики з суспільством на користь діалогічної форми відносин – досить очевидні. Така вимога відображає загальну тенденцію еволюції суспільства від моновлади й моновласності, однопартійності та

ідеологічної “однолінійності” до розподілу влади та визнання різних форм власності, до принципу політичного плюралізму й “узаконення” ідеологічної, культурної різноманітності. Політична етика допускає розгляд нових суб’єктів суспільно-політичного життя як рівноправних, визнає правосильність тих систем моральних цінностей, що утворюють ядро професійних кодексів соціально-політичних сил⁴.

Сучасна політична етика зобов’язана враховувати наявність у суспільстві складної диференційованої соціальної системи, сповненої різноманітними спільностями, групами, об’єднаннями; розглядати їх як рівних партнерів політичного процесу; визнавати значущість їх інтересів та ціннісно-моральних систем. Такі обставини роблять вкрай актуальним наявність здорового глузду в діяльності суб’єктів, що беруть участь у народній дипломатії, оволодіння ними культурою спілкування, чесністю, відкритістю та відвертістю в процесі міжнародних відносин.

Спираючись на дослідження О.Дем’янчука⁵ під *відвертістю політики* народної дипломатії слід розуміти таку діяльність, що не приховує негативних помислів і прагнень у вирішенні міжнародних проблем та суперечностей міжнародного життя. *Відкритість політики* народної дипломатії припускає можливість залучення до обговорення та вирішення міжнародних проблем усіх зацікавлених суб’єктів громадянського суспільства. На наш погляд, це так звана горизонтальна складова політики. *Здоровий глузд* політики припускає розумний зміст діяльності акторів, що беруть участь у міжнародних відносинах і який не суперечить нормам міжнародного права, поважає суверенні права інших країн. Нарешті, *чесність політики* тлумачиться як моральна категорія, що відображає сумісність з поняттям честі та гідності безпосередніх учасників, що беруть участь у народно-дипломатичних стосунках. Отже, наведені ознаки народної дипломатії формують культуру, її внутрішній етос, притаманні їй “правила гри”, найбільш ефективно забезпечують аксіологію (тобто осьову технологію) вирішення проблем міжнародного життя.

Таким чином, можна стверджувати, що здоровий глузд, чесність, відвертість та відкритість політики є найсуттєвішими ознаками, що відображають моральні аспекти народної дипломатії, сприяють зміцненню міжнародних відносин, забезпечують нормальне функціонування світового співтовариства в глобальних масштабах на тривалий час.

Аналізуючи участь громадянського суспільства в міжнародних відносинах, слід зупинитися на досить важливій проблемі – духовних підвалинах народної дипломатії, основу яких, на наш погляд, становлять загальнолюдські цінності.

Ідея пріоритету загальнолюдських цінностей у світовій політиці, зокрема у народній дипломатії, набула останнім часом неабиякої популярності. Вона сприймається як актуальна й конструктивна, оскільки втілює в собі зростання ролі загальноцивілізаційних чинників розвитку людства, появу єдиного загальнолюдського інтересу, пов'язаного із загальним прагненням відвернути загрозу самознищення. Сьогодні зростає розуміння, що без вирішення цього ключового завдання соціальний прогрес узагалі може припинитися – адже якщо не буде цивілізації, то не буде й ніякого прогресу.

Завдання виживання – це загальне завдання, що стоїть перед усім людством і потребує об'єднання зусиль усіх країн і народів. Необхідно зауважити, що цінності – це категорія насамперед моральна, вона відбиває загальнолюдську сутність основних моральних принципів та норм. Слід також додати, що за своєю сутністю загальнолюдський характер має вся матеріальна і духовна культура, створена людством протягом усього періоду його розвитку. Величезний історичний досвід багатьох поколінь землян, гігантська сума наукових знань, які накопичені людством, і є загальним надбанням. Та й сама людська природа, на думку Б.Новікова, в її соціальному і біологічному аспектах також є загальнолюдською цінністю⁶.

Втім можна погодитися з думкою деяких дослідників, що з позиції демократії основними у суспільних відносинах, зокрема в міжнародних, є такі загальнолюдські цінності та

принципи, як свобода, індивідуалізм, власність, повага до законності, толерантність, помірність орієнтацій, що передбачає неприйняття екстремістських та революційних елементів у міжнародній комунікації⁷.

Принцип свободи містить принцип індивідуалізму, прихильність до якого полягає у розгляданні індивіда не лише як суверенного об'єкта людського життя, а як головної дійової особи у політичному процесі. Виходячи з цього, невід'ємними елементами політичної свободи й індивідуалізму є розрахунок на самого себе та особиста відповідальність, високий рівень суб'єктивної компетенції громадянина, віра у власні політичні можливості, що особливо важливо в народній дипломатії.

Політична свобода особистості взаємопов'язана з її економічною самостійністю, що виражається в ціннісно-значущій категорії власності. У громадській політичній культурі власність розглядається як вільне підприємництво, ділова орієнтація, змагання, прогрес. На думку В.Селюніна, така цінність виникає в умовах громадянського суспільства, коли особа усвідомлює свою суверенність, матеріальною основою якої є приватна власність⁸. Власність являє собою одну із умов рівності індивіда будь-якому із громадян в громадянському розумінні цього принципу, тобто як рівність перед законом. На нашу думку, володар власності, який має можливість реалізувати свої інтереси, зацікавлений в ефективності внутрішньої та зовнішньої політики, щоб уникнути і подолати кризові ситуації всередині держави або на міждержавному рівні, запобігти їм.

Не менш важливою загальнолюдською цінністю для народної дипломатії є толерантність (як властивість культури громадянського типу), що виявляється у визнанні за іншими громадянами права дотримуватися певних переконань і ліній поведінки. А в конкретних ситуаціях цей принцип проявляється в готовності не лише поважати, а й захищати свободу інших, у тому числі й у міжнародних відносинах.

Слід додати, що загальнолюдські цінності як духовні підвалини народної дипломатії мають за собою вихідну тезу

розуміння свободи як справедливості. У цьому разі, зазначає Р.Арон, свобода передбачає одержання відповідних винагород за свою працю, відчуття справедливого ставлення до себе з боку владних структур, можливість соціальної рухомості, поліпшення свого суспільного становища⁹. До цінностей такого порядку належать: визнання соціально-економічних прав особи, орієнтація на державу як гаранта соціальної справедливості, а також усвідомлення значення колективної взаємодії задля “загального блага”. Ці цінності, на наш погляд, сприяють реалізації свободи як рівності, що, в свою чергу, забезпечує здійснення принципів автономії і рівності в народній дипломатії, дає змогу уникнути невідповідності очікувань і реальних ситуацій.

У контексті оцінки ролі загальнолюдського у народній дипломатії слід зупинитися на національних інтересах як дуже змістовної складової загальнолюдського. Як наголошують дослідники В.Мадіссон та В.Шахов, завжди слід мати на увазі, що без урахування культурно-історичних традицій і національних цінностей розуміння всіх аспектів міжнародних відносин не може бути повним; їх основу в усіх іпостасях, як, зрештою, і політики загалом, становлять інтереси, причому історичний досвід і реальна практика переконливо свідчать, що найбільшою мірою сприяє історичному розвитку країн саме така політика, яка ґрунтується на національних інтересах¹⁰.

Зазвичай під національним інтересом розуміється реальна причина дій нації і держави, спрямованих на виживання, функціонування і розвиток, або, іншими словами, сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці. Національний інтерес — це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему; він поєднує інтереси кожної людини, національних, соціальних, політичних груп та держави¹¹.

З погляду О.Бодрука, можна виокремити постійні, фундаментальні інтереси (захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої небезпеки; розвиток зовнішньої

торгівлі і зростання інвестицій, захист інтересів національного капіталу за кордоном; взаємовідносини із союзниками і вибір зовнішньополітичного курсу, визначення геостратегії держави); минуші, проміжні інтереси (виживання, загроза самому існуванню держави); життєві інтереси (можливість завдати серйозної шкоди безпеці і добробуту нації); важливі інтереси (потенційна серйозна загроза для країни); периферійні або дрібні інтереси (інтереси локального характеру)¹².

Отже, національний інтерес як прояв загальнолюдського та інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства відіграє провідну роль у формуванні міжнародних відносин, впливає на активність народної дипломатії. Національний інтерес є не лише становим хребтом усієї політичної системи, але й основою досягнення загальнонаціональної та міждержавної злагоди.

Підвищенню ролі загальнолюдського у народній дипломатії сприяють також процеси глобалізації, загострення глобальних проблем і поява нових викликів у міжнародній безпеці, які посилюють взаємозалежність світу і вимагають активізації загальнолюдської взаємодії. Отже, загальнолюдські цілі та завдання, загальнолюдські інтереси й цінності, вільні від вузьконаціональних, місницьких поглядів, аж ніяк не суперечать розумним прагненням усіх і кожного, а інтегративно відбивають їх. Завдання полягає лише в тому, щоб будь-яка країна, домагаючись своєї мети, проводила політику, яка б не суперечила загальнолюдським цілям і прагненням, поєднувала національні інтереси із загальнолюдськими і сприяла реалізації останніх. За сучасних умов це єдино можливий варіант міжнародної поведінки будь-яких суб'єктів політики, єдино можливий варіант міжнародного співіснування.

За сучасних міжнародних умов, сутність яких визначається насамперед глобалізаційними процесами, переосмислюється взаємозалежність таких глобальних принципів міжнародного права, як суверенітет, рівноправність держав та невтручання в їхнє внутрішнє життя, й водночас передбачається можливість права світового співтовариства на втручання у

внутрішні справи окремих держав у разі прояву в них фактів геноциду, масових порушень прав людини, наявності баз підготовки терористів. Цьому сприяє діяльність ООН, у термінології якої з'явилися й дедалі частіше звучать нові поняття: “гуманітарні операції”, “примус до миру”, правомірність яких обґрунтовується статтею 42 Статуту ООН.

Слід зазначити, що в уявленні світового співтовариства наднаціональні щодо складу сторін, або, іншими словами, міжнародні акції спрямовані на примус до миру, мають справедливий характер, що суттєво сприяє розвитку народної демократії та народної дипломатії. Як зауважує з цього приводу В.Гречанинов, природним процесом продовження процесу глобалізації є зменшення і трансформація традиційної ролі держави як у внутрішніх справах, так і в міжнародних відносинах. На його думку, сучасні тенденції стирання меж між класичними поняттями – національною державою і міжнародною системою; військовою, локальним конфліктом і масштабним терактом; плавним і дедалі більш виразним переходом від внутрішньодержавного до загальносвітового, від приватного до глобального – все це передбачає відмову від традиційних моделей міжнародних відносин, яким було притаманно робити державу та її відносини з іншими країнами основним об'єктом уваги ¹³.

На фоні глобальних процесів, стверджує дослідник, відбуваються значні зміни у співвідношенні так званої “високої” (“high politics”) і “низької” (“low politics”) політик. Під час “холодної війни” на перший план висувалася проблема загальної воєнної безпеки і, відповідно, у сфері зовнішньої політики найактуальнішими були питання, пов'язані з обороною держави та її кордонів, досягненням воєнно-політичних угод чи військової переваги, тобто питання “high politics”. Характерною ж рисою сучасних міжнародних відносин стало зменшення загрози світової війни, внаслідок чого аспекти співробітництва у військовій сфері, воєнно-політичного протистояння стали поступатися місцем економічним, соціальним і культурним зв'язкам, активній участі громадянського суспільства в міжнародному

діалозі¹⁴. Саме взаємодія у цих галузях дістала назву “low politics”, невід’ємною частиною якої є і народна дипломатія.

Таким чином, загальнолюдські цінності мають розглядатися як духовні підвалини народної дипломатії, оскільки сприяють не лише поведінці держав на міжнародній арені, але й створюють критерії міжнародного морального консенсусу, в межах якого народна дипломатія може ефективно розвиватися. Розвиток народної дипломатії залежить від багатьох чинників, однак, на наш погляд, найсуттєвішою умовою є підвищення політичної культури суб’єктів громадянського суспільства. Обґрунтуємо таку думку.

За змістом політична культура – це специфічний, історично і класово зумовлений продукт життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості, що виражає процес освоєння класами, націями, іншими соціальними спільностями та індивідами політичних відносин¹⁵. Завдяки відтворенню, передаванню з покоління в покоління та засвоєнню попереднього політичного досвіду політична культура розглядається в суспільстві як засіб діяльності людей у сфері політики для реалізації своїх класових, національних та групових інтересів. У загальному розумінні політична культура – це культура політичного мислення й політичної діяльності, міра цивілізованості характеру та способів функціонування політичних інститутів, організації всього політичного життя в суспільстві.

Політична культура впливає на способи здійснення влади, а її власний розвиток залежить від політичних перетворень. З основних каналів впливу культури на політику треба назвати соціалізацію індивідів, яка дає можливість участі в політичному житті, створення та впровадження системи цінностей, формування еталонів поведінки, моделей інститутів і соціальних систем. Водночас органічна єдність та взаємодія сфер вияву політики і культури не означає їхньої тотожності. Ці суспільні явища розрізняються за сферами дії та функціонування: суть політики полягає в розвитку й перетворенні влади, суть культури – в розвитку й перетворенні особистості.

У громадському житті політична культура є важливим засобом взаємодії особистості й політичної влади. Основне призначення політичної культури, зазначає Л.Мазур, полягає не у відчуженні, а в залученні людей до політичної системи і політичної діяльності¹⁶. Сама діяльність людей у суспільстві не обмежується лише сферою матеріального розвитку, а охоплює і сферу духовного виробництва, і процеси вдосконалення самої людини. Держава, право, мораль, наука, релігія – також специфічні види виробництва. Ось чому в процесі політичної діяльності виникають і відтворюються інституційні політичні структури (держава, політичні партії, політичні норми і т. п.); функціональні структури (способи політичної діяльності); ідеологічні й соціально-психологічні структури (політичні ідеали, теорії, доктрини, історичний досвід, традиції, що позначаються на свідомості). Ці суспільні структури збирають і накопичують необхідну інформацію про політичні відносини та історичний досвід, використання якого допомагає громадянському суспільству реалізувати свої інтереси, зокрема в міжнародних відносинах.

Отже, з такого погляду, підвищення рівня політичної культури народів має суттєво впливати на політичну активність та політичну поведінку суб'єктів, що беруть участь міжнародному житті. Адже неможливо обмежити певними рамками політичні дії та поведінку громадянин, це – різноманітна, багатогранна і часто неповторна у своїх виявах діяльність. Найважливіші елементи поведінки та дій представників громадянського суспільства, що беруть участь у міжнародному житті, проявляються у формах народної дипломатії.

Для сучасного періоду суспільного розвитку дедалі характернішою ознакою є те, що сприяння розвитку політичної культури народу стає найважливішою функцією держави та політичних партій. У контексті розгляду проблеми народної дипломатії можна визначити деякі напрями формування політичної культури народів, зокрема в Україні.

По-перше, це організація через систему навчальних закладів та самоосвіти вивчення політичної науки (політології),

соціально-політичних учень минулого й сьогодення, політичних документів держави, конституції та інших законів, документів, що визначають взаємовідносини в міжнародному правовому полі.

По-друге, широке використання для формування політичної свідомості громадян засобів масової інформації (газети, журнали, радіо, телебачення, кіно тощо), медіа дипломатії, надбань інформаційної революції.

По-третє, залучення до участі в політичному житті всіх громадян держави: вибори, референдуми, збори; залучення громадян до обговорення міжнародних проблем в усіх аспектах. По-четверте, широке використання в політичній пропаганді історичних традицій, ідеалів та цінностей; заохочення громадян до самостійного аналізу явищ політичного життя як у країні, так і за рубежом тощо.

Таким чином, зростання значення та ролі політичної культури народу в міжнародному житті є об'єктивною закономірністю розвитку й функціонування демократичного суспільства і держави. Суспільна практика переконливо свідчить: чим вищим є рівень політичної культури громадян, чим повніше люди поінформовані про те, що насправді відбувається в країні та за її межами, тим відповідальніше вони ставляться до власних справ, до справ держави та суспільства.

Завершуючи розгляд проблеми, слід зазначити, що на сучасному етапі громадянське суспільство є важливим суб'єктом розвитку міжнародних відносин. Історично склалися певні та набувають подальшого розвитку нові форми народної дипломатії. Народна дипломатія виступає інститутом громадянського суспільства, силою, що активно впливає на процеси міжнародного життя, її роль полягає в офіційній та неофіційній діяльності суб'єктів громадянського суспільства країн у вирішенні проблем міжнародного співробітництва, у сприянні діяльності з розв'язання міжнародних суперечностей та розбіжностей між державами мирним шляхом. Активний розвиток народної дипломатії зумовлюється процесами глобалізації та інформаційної

революції, а її духовними підвалинами є загальнолюдські цінності та інтереси. Міжнародна політика не може будуватися без врахування інтересів масових рухів в усіх країнах: антивоєнних, екологічних, професійних, молодіжних, жіночих, товариств дружби тощо.

¹ *Піча В.М., Хома Н.М.* Політологія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий Світ – 2000”, 2001. – 344 с.; *Новиков Б.В.* О гуманизме и антигуманизме. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2001. – 387 с.; *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм. – М.: Текс, 1993. – 304 с.; *Бекешикіна У.* Демократія, політична культура та громадянське суспільство в Україні // Розвиток демократії в Україні: матеріали міжнародної конференції. (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 629–639; *Мазур Л.І.* Формування ліберальних цінностей в умовах масовизації українського суспільства // Розвиток демократії в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 692–696.

² *Піча В.М., Хома Н.М.* Назв. праця. – С. 262.

³ *Гриценко З. І.* Чи вірять українські громадяни у свою спроможність впливати на політичні процеси і у відповідальність влади // Розвиток демократії в Україні: матеріали міжнародної конференції (Київ 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.) – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 639–655.

⁴ *Піча В.М., Хома Н.М.* Назв. праця. – С. 263.

⁵ *Дем'янчук О.Г.* Держава та громадянське суспільство як дійові особи в здійсненні освітньої політики // Розвиток демократії та демократичної освіти в Україні // Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24–26 травня 2002 р.) / Укладач *Л.Марголіна*; Канад.-укр. проект “Демократична освіта”, Мон України, Ін-т вищої освіти АПН України, Одеса. Національна юридична академія. – К.: Ай Бі, 2003. – С. 613–618.

⁶ *Новиков Б.В.* О гуманизме и антигуманизме. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2001. – С. 249.

⁷ *Чорна Н.В.* Ліберальні цінності як фактор політичної культури сучасного українського суспільства // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія. Педагогіка. Психологія. – Харків: ХВУ, 2002. – Вип. 9. – С. 72.

⁸ Селюнин В. Плановая анархия или баланс интересов // Знание. – 1989. – № 11. – С. 212.

⁹ *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм. – М.: Текст, 1993. – С. 284.

¹⁰ *Мадіссон В.В., Шахов В.А.* Сучасна українська геополітика. – К.: Либідь, 2003. – С. 74–75.

¹¹ *Бодрук О.С.* Національні інтереси // Політика і час. – 2001. – № 1. – С. 52–62.

¹² *Бодрук О.С.* Назв. праця. – С. 56–58.

¹³ *Гречанинов В.О.* Після розпаду біполярної системи // Політика і час. – 2001. – № 1. – С. 58–67.

¹⁴ Там само. – С. 59.

¹⁵ *Бекешкіна І.* Розвиток демократії в Україні: матеріали міжнародної конференції (Київ 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.) – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 629–639.

¹⁶ *Мазур Л.І.* Назв. праця. – С. 693.